

УДК 340.12

О.І. Щадило,
аспірант кафедри теорії та філософії права
Національного університету «Львівська політехніка»

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто особливості закріплення принципу свободи особистості. Надано визначення правового принципу свободи, охарактеризовано співвідношення категорії «свобода» з такими категоріями як «права» та «інтереси» людини. Принцип свободи особистості трактується через такі інститути як свобода пересування, свобода слова, свобода світогляду (совісті), свобода об'єднання і свобода творчості.

Ключові слова: свобода, принцип свободи, право, інтереси.

Постановка проблеми. З проголошення утвердження і забезпечення прав та свобод людини головним обов'язком держави, поняття свобода науковці почали розглядати не лише як філософське, але й як правове поняття. У сучасний період немає такої правової системи, яка заперечувала б свободу особистості або відкрито нехтувала б нею. У зв'язку з цим, існує необхідність теоретичного цінності принципу свободи особистості.

Стан дослідження. Дослідження свободи як правової категорії здійснювали С.С. Алексєєв, Ф.А. Гаєк, В.А. Гапоненко, О.І. Дунас, Г.Г. Кіріленко, О.О. Пунда, П.М. Рабінович, С.С. Сливка тощо. Незважаючи на те, що тема взаємовідносин права і свободи досить давно привертає до себе увагу дослідників, вона до цього часу не втратила своєї актуальності. Переважно дослідники приділяють увагу зв'язку свободи і конкретних правових явищ, не зупиняючись детально на принципах, що лежать в основі взаємодії категорій права і свободи.

У даній статті маємо за мету зробити спробу визначити особливості аксіологічного виміру принципу свободи.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших методологічних проблем теорії права та юридичної практики є опосередкування правом свободи як на рівні суспільства, так особливо і на рівні індивіда з метою створення умов гармонійного розвитку людини, її взаємодії з іншими людьми, суспільством та природою. Важливість вирішення цієї проблеми обумовлена тим, що справжня свобода ґрунтується не лише і не стільки на праві як системі загальнообов'язкових юридичних норм, скільки на праві як одному з найважливіших соціально-регулюючих елементів життєдіяльності людей, який обмежує свавілля їх індивідуальної та колективної поведінки, праві як істинному розумінні буття [2, с. 4].

Змістовий вияв категорії «свобода» може розглядатися у двох аспектах: у природно-правовому — як можливість вибору, що надана людині природою,

та у позитивному — як принцип, що встановлює межі свободи, надає можливість охарактеризувати її в юридичному сенсі, зумовлює процес становлення, функціонування та розвитку особи, суспільства, держави й визначає гарантії свободи за допомогою права. У свою чергу, категорія «свобода у праві» — це легітимізований і санкціонований державою простір для реалізації поведінки суб'єктів, нормативно визначений у правах та обов'язках людини і громадянина, в яких право є межею між свободою і свавіллям, вказує на визначену міру (баланс), що забезпечує свободу особи, суспільства і держави [6, с. 16].

Свобода як правова цінність має свої особливості: має основоположний характер, визначаючи межі втручання у сферу індивідуального простору особи та автономії індивіда з боку як держави, так і окремих громадян; є фундаментом, основою при виникненні конфліктів між індивідами; має індивідуальний, і в той же час всезагальний характер [16, с. 15].

Спробуємо детально розглянути закріплені в праві свободи людини через конституційні свободи, які є правовою основою для розвитку індивідів.

У чинному законодавстві відсутність суттєві відмінності у визначенні термінів «права» і «свободи». Доречно буде визначити співвідношення названих понять. На думку І.Б. Пробко розуміння свободи передбачає формулювання її ознак: можливість людини мати власний вибір, що не залежить від будь-якої зовнішньої сили; дається людям від природи; має визначені межі; враховується роль верховенства права при визначенні її меж. Відмінність між правом і свободою — у процесі їх реалізації. При реалізації свободи ніхто не може втручатися у внутрішній світ людини і громадянина. Право

більшою мірою пов'язане з: необхідністю позитивних дій з боку держави; правомочністю людини на участь у діяльності окремих політичних і економічних структур. Він визначає окремо конституційні права і свободи і окремо — конституційні обов'язки [13, с. 87].

У чинній Конституції України термін «свобода» в різних інтерпретаціях вживається 48 разів [4, с. 189]. При цьому він містить різний зміст. Законодавцем використано широкий термінологічний ряд у Конституції України: «свобода», «свободи», «вільно», «вільний», «право на свободу», що свідчить про багатогранність свободи як правової категорії: свобода є більш широким поняттям, ніж право; свобода, закріплена словосполученням «право на свободу», є вужчою, ніж свобода, закріплена терміном «свободи»; «свобода» чогось (наприклад, політичної діяльності) охоплює цілий спектр можливостей її реалізації, тоді як «право на свободу» чогось (наприклад, об'єднання в політичні партії) — лише її окремий аспект; «право» і «свобода» не є тотожними поняттями, хоча мають певну схожість й визначаються через категорію правомочності, що означає можливість обирати конкретний варіант поведінки [16, с. 16].

У тексті Основного Закону України є чимало положень, в яких «право» включено в поняття «свободи». Так, ст. 28 поняття «свобода пересування», включає «право вільно залишати територію України» [4]. Вважаємо, що свобода виступає у взаємозв'язку зі суб'єктивним правом, так як дає можливість індивідам не лише скористатися правомочностями, закріпленими в законі, а й змоделювати свій варіант поведінки для задоволення власних інтересів. Для прояву повної самостійності суб'єкту гарантується неза-

лежність від втручання інших осіб, при цьому суб'єкт сам своїми діями не повинен порушувати інтереси інших.

Крім того, в ч.2 ст. 32, ч. 2 ст. 34, ч. 2 ст. 35, ч. 1-2 ст. 36, ч. 1 ст. 54 Конституції України поряд з категоріями «права» і «свободи» використовується категорія «інтерес», що у відсутності загальноприйнятого розуміння розглянутих термінів, ще більш ускладнює з'ясування конституційних положень. Категорія «інтерес» за обсягом змісту набагато ширше прав і свобод. Законодавче закріплення інтересів особистості, що володіють якістю значущості для громадян і суспільства, переводить їх у категорію офіційних норм права. В даному випадку інтерес виступає причиною його законодавчого визнання, а права і свободи — наслідком, тобто своєрідним результатом визнання їх суспільством. Але не всі права і свободи поглинають інтереси, так як їх діапазон дуже значний і різноманітний.

Конституційний Суд України у рішенні від 01 грудня 2004 р. визначив, що в юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [14].

Отже, розкривши елементи (права, свободи та інтереси), за допомогою яких свобода людини знаходить якісне і кількісне закріплення в Конституції України, варто охарактеризувати фундаментальні свобод людини, які закріплені в Основному законі України.

У ст. 29 Конституції України закріплено право на свободу та особисту недоторканість як основоположний принцип правового статусу людини,

що передбачає гарантовану державою особисту безпеку і свободу людини, яка полягає в недопущенні, припиненні та покарання за посягання на життя, здоров'я, статеву свободу тощо. Даний принцип наповнюється змістом за допомогою таких суб'єктивних прав як право на життя (ст. 27 Конституції України), право на повагу до гідності (ст. 21 Конституції України).

При цьому, погоджуємося з В.В. Кожаном, що право на свободу та право на особисту недоторканість потрібно закріпити як два окремі права, оскільки вони несуть хоч і подібний, та все ж різний зміст. Право на свободу — це можливість вчиняти чи не вчиняти дії, що не заборонені законодавством. Право на особисту недоторканість — це закріплені в нормативно-правових актах заборони втручатися в певні сфери людського буття з боку держави, будь-яких організацій чи інших осіб [3, с. 12].

Свободи пересування (ст. 33 Конституції України) включає право особи (громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства), яка на законних підставах перебуває в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом, не порушуючи при цьому права і свободи інших суб'єктів права (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні») [4]. Зміст свободи пересування — це можливості фізичної особи ввільно пересуватися не лише в межах окремого взятого приміщення, а й у межах міста, по всій території держави (в тому числі свого громадянства або постійного проживання), можливості виїзду за її межі та повернення в

будь-який час. Переміщення фізичної особи можуть бути різними за тривалістю, регулярністю й спрямованістю без зміни проживання, пов'язаними зі зміною місця перебування.

Свободи слова (ст. 33 Конституції України) складається з певних прав, які забезпечують її реалізацію, встановлюють умови і гарантії її здійснення. У структурі свободи слова можна виділити наступні елементи: пошук, отримання, виробництво, передача і поширення інформації. Кожен з них гарантується законодавством і представлений відразу декількома нормами, що містяться в Конституції України. Важливим елементом правового регулювання свободи слова — це заборона цензури (ч. 3 ст. 15 Конституції України).

Свобода світогляду (совісті) (ст. 28 Конституції України, ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [11]) — інституційний правовий принцип, що відображає сутність, роль і напрямок правового регулювання з питань самовизначення людини у своєму ставленні до релігії і іншим духовним цінностям, не порушуючи права інших суб'єктів, гарантований державою. Свобода совісті включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. До юридичних постулатів, що забезпечують реалізацію даного принципу належать такі конституційні положення: жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова (ч. 2 ст. 15); церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви (ч. 3

ст. 35); жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова (ч. 3 ст. 35); ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань (ч. 4 ст. 35).

Свобода об'єднання у політичні партії та громадські організації означає, що такі об'єднання створюються громадянами за своїм вибором в порядку визначеному законодавством України для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36 Конституції України).

Свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ч. 1 ст. 54 Конституції України), передбачає особисту незалежність і самостійність в сфері реалізації творчого потенціалу, творчих задумів особистості.

Свобода творчості в епоху інформаційних технологій є важливим принципом права інтелектуальної власності. Конституційне закріплення свободи творчості людини як гарантованої державою можливості включає такі елементи: вибір займатися творчістю чи ні; вибір виду творчості, способу участі в ньому: форми і організації творчого процесу; право розвивати творчі здібності; право на державну підтримку творчої діяльності; право розпорятися результатами своєї творчої діяльності; право захищати свободу творчості і результати творчої праці. Перші три елементи свободи творчості, не підпадають під правове регулювання, оскільки охоплюють творчий процес, який базується на внутрішньому досвіді індивіда і заснований на саморегуляції. Гарантована в Основному Законі свобода творчості означає створення умов для викорис-

тання цієї свободи, перш за все, встановленням охоронної інтелектуальної власності [1, с. 71].

У чинному законодавстві передбачено інші свободи, зокрема: «свобода договору», «свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом» (п. 3-4 ч. 1 ст. 3 ЦКУ) [15]; «свобода провадження підприємницької діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем», «свобода вибору контрагента, електронних засобів, видів та форм діяльності», «свобода конкуренції та забезпечення її сумлінності», «свобода вчинення електронних правочинів» (п. 1-4 ч. 1 ст. 5) [7], «свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності» (ст. 6); «академічна свобода, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі» (п. 1 ч. 1 ст. 54) [9]; «свобода творчості у сфері театрального мистецтва» (ст. 5) [12]; «свобода обміну інформацією», «свобода вираження поглядів і переконань» [8]; «свобода від самовикриття» (ст. 18), «свобода у поданні сторонами своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості» (ст. 22) [4] тощо.

Для виміру свободи, міжнародні неурядові організації розробили «Індекси свободи», які оцінюють стан свободи в світі у відповідності зі своїми різноманітними визначеннями цього терміна, і оцінює країни, як вільні, частково вільні чи невільні, використовуючи різні показники свободи, включаючи громадянські свободи, політичні права й економічні права. Найбільш відомими є:

«Індекс свободи людини» (англ. Human Freedom Index) — характери-

зує стан свободи людини у світі на основі загальних критеріїв, які охоплюють особисті, громадянські й економічні свободи. Індекс представляє загальні критерії свободи людини, що розглядаються як відсутність примусових обмежень. Він використовує 76 окремих показників особистої та економічної свободи. Індекс охоплює наступні напрямки: верховенство права, захист і безпека, пересування, релігія, зібрання, асоціації та громадянське суспільство, вираження думок, відносини, кількісний розмір уряду, правова система та права власності, доступ до фінансів, свобода міжнародної торгівлі та регулювання кредитів, праці та бізнесу [21];

«Індекс економічної свободи у світі» (англ. Economic Freedom of the World) — визначає стан економічної свободи у різних державах на основі наступних критеріїв: структура уряду; право систем і захист власності; грошова політика; свобода торгівлі на міжнародному рівні; регулювання [17];

«Свобода у світі» (англ. Freedom in the World) — оцінює країни за політичними правами і громадянськими свободами, які в значній мірі ґрунтуються на Загальній декларації прав людини. Країни оцінюються як вільні, частково вільні чи невільні [19].

«Індекс економічної свободи» (англ. The Index of Economic Freedom) ґрунтується на 10-ти індексах, які оцінюються за шкалою від 0 до 100, причому, показник 100 відповідає максимальній свободі: свобода бізнесу; свобода торгівлі; податкова свобода; державні витрати; грошова свобода; свобода інвестицій; фінансова свобода; захист прав власності; свобода від корупції; свобода трудових відносин [18];

«Свобода слова» (англ. Press Freedom Index) — рейтинг країн, що базується на оцінці відомостей щодо свободи

преси у світі організацією Репортери без кордонів [20];

«Світовий індекс моральної свободи» (англ. World Index of Moral Freedom) спрямований на встановлення ступеня індивідуальної свободи і державного контролю за прийняттям рішень, що зачіпають тему великої моральної суперечки в наш час. Індекс оцінює 160 країн за п'ятьма категоріями показників: свобода віросповідання, свобода біоетики, свобода нар-

котиків, свобода сексуальності і сім'ї та гендерної свободи [22].

Висновки. Принцип свободи людини досить чітко формулює і відображає основну мету, заради якої відбувається правове регулювання відносин — прогресивний розвиток особистості шляхом гарантування необхідних для цього умов, перш за все, умов для прояву її індивідуальності з урахуванням інтересів суспільства і держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бочарова Н.В. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». — 2014. — № 7. — С. 69-72.
2. Диденко Н.Г., Селиванов В.Н. Право и свобода. Правоведение. — 2001. — № 3. — С. 4-27.
3. Кожан В.В. Особисті права людини: загальнотеоретична характеристика. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Львів, 2016. — 23 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.12.2017 р.).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10, № 11-12, № 13. — Ст. 88.
6. Осядла М.В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Київ, 2016. — 21 с.
7. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 45. — Ст. 2344.
8. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. Офіційний вісник України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.
9. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 38-39. — Ст. 5.
10. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV. Офіційний вісник України. — 2004. — № 15. — Ст. 23.
11. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 25. — Ст. 283.
12. Про театри і театральну справу: Закон України 31 травня 2015 р. № 2605-IV. Офіційний вісник України. — 2005. — № 25. — Ст. 31.
13. Пробко І.Б. Поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. — 2013. — Вип. 11. — С. 86-89.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01 грудня 2004 р. № 18-рп/2004. Офіційний вісник України. — 2004. — № 50. — Ст. 67.
15. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Офіційний вісник України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.

16. Члевик О.В. Свобода як категорія конституційного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. — Харків, 2016. — 23 с.
17. Economic Freedom of the World. URL: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/map?geozone=world&year=2005&page=map> (дата звернення: 23.12.2017 р.).
18. Economic Freedom Ranking. URL: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/map?geozone=world&year=2005&page=map> (дата звернення: 23.12.2017 р.).
19. Freedom in the World 2017. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FIW_2017_Report_Final.pdf (дата звернення: 23.12.2017 р.).
20. Freedom of the Press 2017 <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2017> (дата звернення: 23.12.2017 р.).
21. Human Freedom Index. URL: <https://www.cato.org/human-freedom-index> (дата звернення: 23.12.2017 р.).
22. World Index of Moral Freedom 2016 <http://www.fundalib.org/wp-content/uploads/2016/04/World-Index-of-Moral-Freedom-web.pdf> (дата звернення: 23.12.2017 р.).

Щадило О.И.

Аксиологическое измерение принципа свободы личности.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности закрепления принципа свободы личности. Дано определение правового принципа свободы, охарактеризованы соотношение категории «свобода» с такими категориями как «права» и «интересы» человека. Принцип свободы личности трактуется через такие институты как свобода передвижения, свобода слова, свобода мировоззрения (совести), свобода объединения и свобода творчества.

Ключевые слова: свобода, принцип свободы, право, интересы.

O. Shadilo

Axiological dimension of the principle of freedom of personality.

Summary. In the article features of fastening of a principle of freedom of the person are considered. The definition of the legal principle of freedom is given, the ratio of the category “freedom” with such categories as “rights” and “interests” of a person is characterized. The principle of freedom is complex, therefore, individual freedom is treated through such institutions as freedom of movement, freedom of speech, freedom of outlook (conscience), freedom of association and freedom of creativity.

Keywords: freedom, the principle of freedom, law, interests.

